

MODERNÉ POVESTI - K DOTERAJŠÍM VÝSLEDKOM
ICH ŠTÚDIA V ZAHRANIČNEJ FOLKLORISTIKE

HANA HLŔŠKOVÁ

PhDr. Hana HlŔšková, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Slovakia

The beginnings of the examination of the issue of modern legends by foreign folkloristics date back to the 1960s. The authors characterize this folklore genre from several angles: they define it as a separate genre, point out the continuity of the classical historical, demonologic and local legend. Researchers also deal with the relations of the truth, belief and text presentation of modern legends and their link to the context. Media are today an important agent for spreading these texts that wipe off the genre, ethnic, cultural borders of the particular motive types of modern legends and they are understood as an expression of group stereotypes and fears of the current urbanized and globalizing culture.

Kľúčové slová: folkloristika, ľudová próza, moderné povesti
Key words: folklore study abroad, oral literature, contemporary/modern legend

Štúdium ústnej prózy na Slovensku doteraz nevenovalo sústredenejšiu pozornosť tzv. moderným povestiam. Bolo by možné uviesť viacero príčin, medzi inými považujem za dôležitú skutočnosť, že i vo folkloristike 20. storočia pretrvávali tendencie, nadväzujúce v mnohom na bádateľskú tradíciu 19. storočia, keď pri formulovaní zberateľských zámerov stáli v popredí mimovedecké ciele. Štúdium ústnej prózy bolo v jeho počiatkoch textologicky centrické a aj to výberovo - v strede záujmu stáli tradičné "vykryštalizované" žánre - rozprávka a povesť (MICHÁLEK, J. 1996:16). Možno konštatovať, že až lingvista S. Czambel, pozitivisticky orientovaný bádateľ, poskytol na začiatku 20. storočia svojimi záznamami textov obraz o celej šírke dobového rozprávačského repertoáru. V ďalšej etape vývoja folkloristiky na Slovensku sa takým, dovtedy zanedbávaným žánrom, ako je humoristické rozprávanie, rozprávanie zo života či spomienkové rozprávanie naplno venovali i teoreticky

až bádatelia v druhej polovici 20. storočia - M. Kosová - Kolečányi, J. Michálek, M. Leščák, V. Gašpariková, G. Kiliánová. Mimo vedeckého záujmu ostalo však štúdium legiend, čo mohlo koreniť v ideologickej "nevhodnosti" pre povojnovú orientáciu vedy. Moderná povesť, ktorá je príbuznou fámou, memorátom či konverzačným prehovorom každodennej komunikácie, nebola predmetom záujmu slovenskej folkloristiky azda i pre jej efemérnu životnosť a zložitý spôsob zaznamenávania. Je totiž produktom urbanizovanej kultúry a jej životnosť podporujú, a nezriedka i rodia prostriedky masovej komunikácie. Technologické zaostávanie a oneskorená modernizácia sú, nazdávam sa, hlavným faktorom toho, že neboli naplnené vitálne podmienky pre plný život naratívov typu moderných povestí. Nateraz možno len podmienenčne konštatovať, že rozprávania, ktoré niesli znaky modernej povesti či fámy, kolovali v socialistickom Československu len ústne alebo prostredníctvom neoficiálnych tlačí či súkromnou korešpondenciou. Tematicky sa sústreďovali na osobnosti a udalosti politiky (napríklad príbehy okolo 21. augusta 1968, spôsoby emigrácie do zahraničia), služieb, prijímania na vysoké školy apod. Tlač a iné médiá ich zväčša nedementovali, na rozdiel od západoeurópskych či amerických médií, z ktorých mnohé aj takýmito textami zatrákľivovali svoj obsah. Do konca 80. rokov 20. storočia sa tejto problematike v krajinách socialistického bloku folkloristika venovala len ojedinele (SIMONIDES, D. 1987). Po politicko-spoločenských zmenách koncom 80. rokov sa aj v postsocialistických krajinách rozbehli viaceré projekty so zaujímavými výsledkami (CZUBALA, D. 1993, FIX, U. 1994, KOIVA, M. 1996). Hoci paradoxne ešte začiatkom 80. rokov konštatuje Bengt af Klintberg nekompletnosť štúdia a zhromažďovania povestí modernej západnej industriálnej spoločnosti na rozdiel od "starých" roľníckych povestí, a tiež fakt, že súdoba folkloristika nemá od moderných povestí časový ani sociálny odstup (KLINTBERG, B. af 1981:153). Na druhej strane v západných krajinách práve tento žánr zaznamenal v uplynulých štyroch desaťročiach výrazný záujem folkloristiky.

Počiatky bádania v tejto oblasti sú v USA, no od sedemdesiatych rokov 20. storočia sa výskum moderných povestí výrazne rozvinul i v Európe a jedným z aktívnych centier sa stala University of Sheffield, kde sa konalo viacero konferencií (BENNETT, G., SMITH, P.), predovšetkým za účasti britských a amerických bádateľov. Doteraz publikované výsledky sú v mnohom inšpiratívne i pre nás.

Cieľom príspevku je podať informáciu o niektorých výsledkoch štúdia tejto problematiky v zahraničí, predovšetkým však v anglicky hovoriacich krajinách, kde je táto problematika zatiaľ najrozpracovanejšia.

V príspevku používam operatívny termín *moderná povesť*. Ako ukážem v ďalšom texte ani v medzinárodnom používaní nie je prijatý jednotný terminologický úzus.

História

Príbehy o zvláštnych udalostiach a javoch, ktoré sa širili ako naratívy o skutočných udalostiach so svedectvami dôveryhodných svedkov (priateľov priateľ, príbuzný, sused, dobrý informovaný zdroj apod.) sú v urbanizovanej kultúre zaznamenávané od začiatku 20. storočia a širili sa naprieč kontinentmi. Moderné povesti sú popri mestských piesňach, poverách rôznych typoch receptov prvkami systému ústnej urbánnej každodennej kultúry, pričom práve ony v 70. rokoch 20. stor. hrali dôležitú úlohu vo výskume a v interpretácii urbánnej kultúry (NICOLAISEN, W. F. H. 1984). Moderné povesti sú objektom štúdia aj iných vedných disciplín: sociológie, psychológie, politológie i lingvistiky. Psychológia sa o ne zaujímala skôr ako folkloristika (ALLPORT, G.W., POSTMAN, L.).

Za prvý rozsiahlejší príspevok k štúdiu moderných povestí vo Veľkej Británii je považovaná

SLOVENSKÝ NARODOPIS

štúdia S. Sandersona z roku 1969, publikovaná v periodiku Folklore (SANDERSON, S. 1969).

Látka "mrtná mačka v balíku" bola zachytená v roku 1906, "nahé prekvapenia na party" v roku 1927, "aligátor v kanalizácii" v roku 1935. Veľké medzikultúrne rozšírenie zaznamenala látka "zmiznutá stará mama", ktorá sa od 30. rokov rozšírila z Európy do celého sveta. Ako však konštatuje aj I. Schneider, hĺbkový historický výskum niektorých látok ukázal, že v niektorých typoch, ako je napríklad látka o "miznúcom pocestnom stopárovi" ide o tradičné látky, známe zo stredoveku (SCHNEIDER, I. 2001). Táto skutočnosť v mnohom naštříbla terminologickú prax. Ukázalo sa, že v týchto prípadoch je termín *súčasná povest* nepresný.

Definícia, terminológia

V odbornej literatúre sa užíva viacero pomenovaní: *contemporary legend* (súčasná povest), *urban legend* (mestská povest), *modern legend* (moderná povest), *rumor legend* (povest - fáma). J. H. Brunvand, vedecká autorita v tejto oblasti folkloristiky, používa vo svojej bádateľmi hojne citovanej práci *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings* (BRUNVAND, J. H. 1981) termín *urban legend*, pričom ju definuje ako "ľudové rozprávanie o reálnych mimoriadnych udalostiach z nedávnej minulosti. I keď sa rozprávajú ako skutočné pravdivé príbehy a často sa im i verí, tieto povesti obsahujú nadprirodzené a bizarné prvky" (BRUNVAND, J. H. 1981:194).

L. Déghová dokonca hovorí "o neurčitosti a diskutabilnosti povesti" ako o jej esenciálnych črtách (DÉGH, L. 1990:78). Povesti ako také sa tvoria v procese šírenia, pričom tento proces má dialogický charakter, keď jednotliví aktéri (rozprávači, šíritelia) naratívov prezentujú svoje konkrétne postoje k významovému jadrú povesti. R. M. Dorson konštatuje o povesti všeobecne, že má "fragmentárny a náhodný charakter" (DORSON, R. M. 1971:161). P. Smith charakterizuje moderné povesti ako "tradičné naratívy, ktoré v spoločenských, kde sa rozprávajú, sú považované za pravdivé podania súčasných situácií a udalostí" (SMITH, P., 1983:10).

Metódy výskumu

Z efemémosti moderných povesti vyplýva aj ich zložitá zaznamenávanie prostredníctvom medziosobnej ústnej komunikácie. Ich zhromažďovanie je na druhej strane uľahčené tým, že sa šíria tiež prostredníctvom novín, časopisov, príležitostných tlačí, ale aj elektronickými médiami. Viacerí bádatelia uvádzajú ako produktívne pri ich zbieraní a zaznamenávaní spolupracovať so sieťou spolupracovníkov, napríklad študentov. Viaceré látky sa totiž šíria v prostredí mládeže - napr. látka "vrah na zadnom sedadle", "frajerova smrť". V USA zaznamenali mnoho variantov v univerzitných campusoch či medzi au-pairkami.

Folkloristi zvlášť zdôrazňujú dôležitosť zaznamenať kontext, v ktorom prebieha komunikácia a v rámci nej i naratívny tohto typu. M. Glazer uvádza, aké informácie je potrebné zachytiť okrem zaznamenania textu modernej povesti. Okrem textu je potrebné zachytiť informácie s údajmi o zdroji príbehu a kontexte rozprávania (predvedenia). Demografické informácie by zase mali zachytiť údaje o veku, pohlaví, zamestnaní, jazyku a etnickej príslušnosti rozprávača (GLAZER, M. 1987). Orientácia na kontext je jednak súčasťou metodologickej orientácie "od textu ku kontextu", ktorá sa vo folkloristike uplatňuje naplno od 60. rokov 20. stor. (GOLDSTEIN, K. 1967), na druhej strane je táto orientácia podporená i stupňom vývoja záznamovej techniky. Videozáznam umožňuje zachytiť takmer verne atmosféru rozprávačskej situácie, mimoverbálne výrazové prostriedky aktérov, ako aj zazna-

menat' zloženie a reakcie poslucháčstva. Paralingvistické odbočky (Ach, bože..., No teda... Ťažko uveriť...) možno chápať ako znaky svojho druhu. Sú znakmi postojov, významov, a tak či už písaný alebo zvukový a obrazový záznam ich musí zachytiť. Na zápis paralingvistických a nonverbálnych prvkov prejavu rozprávača navrhuje B. Ellis dokonca používať zvláštne znaky (ELLIS, B. 1987).

Spôsoby šírenia

Moderné povesti alebo ich pre-formy sa ústnou cestou šíria na miestach prirodzenej komunikácie ako sú krčmy, kaderníctva a holičstvá, salóny krásy, športové kluby, fitness, v čakárňach u lekárov ai., teda v prostredí, kde panuje atmosféra blízkosti, relaxácie, dôvernosti.

Spôsob šírenia moderných povesti je jedným z parametrov ich "modernosti".

Okrem ústnej medziosobnej komunikácie v každodennej konverzácii alebo na výnimočnejších podujatiach - party, oslavy, rodinné či pracovné oslavy apod. sa šíria práve modernými komunikačnými prostriedkami - tlačou (noviny, časopisy, príležitostné tlačé), rozhlasom, televíziou a v súčasnosti i prostredníctvom internetu (KLINTBERG, B. 1981). Momentom, ktorý dáva vznik reťazcom variantov rozprávania moderných povesti býva uverejnenie správy o výnimočnej udalosti v médiách - v roku 1968 bolo v USA zavraždených osem univerzitných študentiek, ktoré si privyrábali ako opatrovatelky detí v rodinách. Vlna rozprávania s tematikou násilnej smrti dievčat sa zdvihla bezprostredne po udalosti a jej zverejnení vo vysielaní rozhlasu (DÉGH, L. 1969: 71 an). Prvotná správa sa môže šíriť bezo zmien, no nezriedka sa v ústnej transmisii reinterpretuje podľa postoja, aký k informácii v príbehu zaujíma jej šíriteľ. Texty nadobúdajú v súčasnosti sofistikovanejšie podoby, pretože sú ovplyvnené výrazovými prostriedkami a poetikou súčasnej reklamy, bulvárnou tlačou a seriálmi.

Technologická vyspelosť súčasnej komunikácie prostredníctvom počítačov stiera časové, priestorové či kultúrne limity v šírení moderných povesti. Ak majú k publikovanej verzii v periodiku či v televíznom vysielaní k modernej povesti verejný prístup tisíce prijímateľov, počítačovou komunikáciou, napr. prostredníctvom internetového chatu sa texty intimizujú - akoby sa vracali k medziosobnej komunikácii, i keď prostredníctvom technického média.

Medzižánrové vzťahy

Látky moderných povesti môžu byť aj zárodkami iných žánrov, respektíve môžu sa krížiť s inými žánrami. Tu možno uvažovať v tom zmysle, že medzižánrové pulzovanie je atribútom životnosti žánru, a to zvlášť v procesoch kryštalizácie tých znakov, ktoré ho v budúcnosti jasne žánrovo vymedzia.

Moderná povest' sa ocitá v rámci pulzujúceho spektra žánrov ako je memorát, balada, fáma, autobiografia, legenda či vízia-predpoveď alebo naratívna interpretácia snov. Pri zaznamenávaní moderných povesti boli zachytené predpovede o násilnej smrti J. F. Kennedyho, ale v 60. rokoch tiež o zjednotení Nemecka (!). Jednu z najdlhšie zaznamenávaných látok "stopár - fantóm" v roku 1959 L. C. Jones označil za klasický príklad urbánnej povesti o viere v duchov. Konkretizuje sa však v rôznych naratívnych formách. G. Bennettová uvádza túto látku i ako spomienkové rozprávanie, často to však môžu byť fragmentárne komentáre či doplnkové údaje k dlhším príbehom. Zhromaždila 82 príbehov, zaradovaných k tejto skupine naratívov, a analyzovala textové i kontextové zložky s cieľom zistiť stabilné a variabilné zložky textov. Dospela k záveru, že mnoho znakov tejto látky je kultúrne variabilných, čo vplyva i na žánrové stvárnenie príbehu (BENNETT, G. 1984). Medzižánrové pre-

chody sú spôsobené posunmi viery v pravdivosť príbehu. Jednoducho povedané: ak ubúda viera, príbeh vo svojom stvárnení prechádza od povesti k humoristickému rozprávaniu či vtipu (SCHMIDT, S. 1987:128). Aktualizovateľnosť moderných povestí je jedným z predpokladov ich životnosti a variatívosti. Aj v repertoári jednotlivého nositeľa však môže počas jeho života dôjsť pri jednej látke k jej rôznym žánrovým stvárneniam. Vyplyva to zo získaných skúseností a poznatkov, keď sa viera v príbeh môže meniť, a tak látku v mladosti rozprávanú ako modernú povesť, vo vyššom veku môže nositeľ rozprávať ako humoristické rozprávanie.

Viera v pravdivosť

Príbehy moderných povestí sa podávajú ako skutočné udalosti a ich "modernosť" spočíva práve v tom, že odzrkadľujú kolektívne obavy a priania, ktoré pramenia z javov a procesov modernej industrializovanej spoločnosti. Jej technické, technologické či komunikačné výdobytky akoby ohrozovali ich tvorcov - človeka.

Texty moderných povestí tieto obavy a priania artikulujú a do veľkej miery i potvrdzujú. Idey kolektívnych predstáv - obava z neznámych, nepoznaného, ktoré sa tematizujú v príbehoch o nebezpečných cudzincoch, nezvládnutých technických prostriedkoch, o šírení epidémií prostredníctvom zákerných vírusov atď., sa potvrdzujú najmä medziosobnou komunikáciou prostredníctvom neformálnej konverzácie. Sú vlastne prostriedkami transmisie viery (BOYES, G. 1984).

V súvislosti so zaznamenávaním textov moderných povestí sa zdôrazňuje potreba opísať a zachytiť i sprievodné texty - komentáre, osobné vyjadrenia rozprávačov, ale i poslucháčov. Tieto sprievodné texty totiž vypovedajú o stupni viery účastníkov rozprávania v pravdivosťnú hodnotu príbehu modernej povesti. Režaním podobných príbehov, rozvíjaním základnej témy rozprávania sa tiež vytvárajú série príbehov alebo zárodky nových tém (DÉGH, L. 1969).

Funkciami moderných povestí podľa D. Simonidesovej sú:

- aj ich prostredníctvom zabezpečiť medziosobný kontakt
- uspokojiť archetypálne potreby skúsiť niečo výnimočné
- didaktická a výchovná funkcia - napr. poučenie nekupovať nič z neverených zdrojov

je tematizované v látke o mŕtvej neveste v svadobnom plášti (SIMONIDES, D. 1990:46). Príbeh slúži ako akési exemplum - S. Schmidt hovorí v tejto súvislosti o "didaktických príbehoch" (SCHMIDT, S. 1987:127).

W. F. H. Nicolaisen užíva termín "pre-narration stimuli" (NICOLAISEN, W. F. H. 1984:171) na označenie východiska rozprávania, akejsi potreby spoločnosti - teda, prečo niekto niekomu rozpráva modernú povesť. Okrem snahy upútať, zabaviť, rozptýliť, informovať treba brať do úvahy i sebarealizačnú funkciu rozprávača, ktorý si prostredníctvom vyrozprávania príbehu, ktorý môže niesť črty modernej povesti, vydobýja alebo upevňuje, no možno i likviduje svoj individuálny status v komunite, kde nová informácia má svoju hodnotu. Informácia v spoločnosti zarezonuje omnoho účinnejšie, ak je tematizovaná do podoby naratívu či priam príbehu. Ten môže byť v prípade nadaného a skúseného rozprávača aj esteticky akceptovateľný, zväčša však ide o zárodočné, menej rozvinuté formy moderných povestí. Viera v rozprávané je tým spájajúcim prvkom, ktorým nadväzujú na tradičné povesti, i keď "moderné povestové príbehy nenasledujú vyšliapané chodníky repertoáru" (DÉGH, L., VÁZSONYI, A. 1976:99).

Kontext a predvedenie

Moderné povesti sa rozprávajú v špecifických situáciách, ktorými sú: rodinné posedenia, priateľské party, večerné posedenia v internátoch, každodenná komunikácia susedov, rozhovory v obchodoch, v dopravných prostriedkoch, v zariadeniach dlhšieho pobytu dovtedy cudzích ľudí - nemocnice, rekreačné zariadenia, detské rekreačné tábory apod. Špecifickosť týchto situácií spočíva v tom, že určitá atmosféra, ktorá sa vytvorí v rámci nich, je spúšťacím mechanizmom príslušnej témy, ktorá však môže plynulo prechádzať asociatívnym radením v ďalšie témy. L. Déghová zdôrazňuje určitú predispozíciu konkrétnych sociálnych prostredí na šírenie určitých látok, ktoré však zároveň generujú i ďalšie látky. V štúdiu už z roku 1969 analyzuje látku o sexuálnom maniakovi, ktorá sa tematizovala vo viacerých príbehoch práve v prostredí amerických dievčenských internátov. Konkrétne prostredie sa vyznačuje určitými charakteristikami, ktoré priam predurčujú vznik, životnosť a šírenie látok takéhoto typu (DÉGH, L. 1969). Folkloorným experimentom možno nazvať skúmanie Sue Samuelsonovej, ktorá zaznamenávala rozprávania dvoch frekventovaných látok moderných povestí u mladých Američanov a študentov z ôsmich západoeurópskych krajín (SAMUELSON, S. 1987). Autorka porovnávala stabilné a variabilné prvky textov jednotlivých rozprávačov a dospela k záveru, že sa v textoch zreteľne odrazila osobná skúsenosť rozprávača a jeho rodová (gender) príslušnosť. Pritom text sa tu chápe nielen ako vyrozprávanie jadra modernej povesti - príbeh, ale práve osobný vklad a individuálna interpretácia sa verbalizovali v komentároch, hodnoteniach či zaujatí postoja. Autorka upozorňuje i na výchovný aspekt problému - texty a sprievodné komentáre jasne ukázali, ktoré hodnoty mladí ľudia preferujú. Považuje preto aj spoznávanie tejto sféry mládežníckej subkultúry za produktívne pri skúmaní hodnotových orientácií mládeže, v kritickej - rozhodujúcej fáze ľudského života. Moderné povesti môžu tiež slúžiť ako prostriedok kanalizácie skupinových obáv, frustrácií, ale i prianí a nádejí. B. Holbek hovorí o folklóre ako takom ako o prejave skupinovej kultúry, ktorý je nezriedka zbraňou bezbranných, slabých ľudí. Šírenie ideí a stereotypových predstáv, ktoré sú tematizované v moderných povestiach, je však podmienené viacerými skutočnosťami a G. McCulloch to porovnáva k šíreniu infekčnej choroby, keď sa naratív šíri v skupine geometrickým radom, pričom však počet prijímateľov/šíriteľov nie je neobmedzený. Z vnútorných autor vyzdvihuje práve vieru v príbeh ako urýchľovač šírenia, ktorý za splnenia podmienky nehatenej sociálnej komunikácie zabezpečuje životnosť konkrétnej modernej povesti (McCULLOCH, G. 1984).

Látky

Uvádžam niektoré frekventované látky moderných povestí:

- miznuci fantóm - pcestný/stopár (posádka auta zoberie v noci stopára, ktorý však počas jazdy v aute mlčí a šofér pri pohľade do spätného zrkadielka zisťuje, že stopár má výrazne bielu tvár, často bez očí. Za najbližšou križovatkou však náhle z auta zmizne a ako sa ďalej ukáže, na tom mieste sa pred rokmi stala smrteľná nehoda, a tak stopár bol duch zomrelého)

- ruka v kapote (agresívna skupinka sa snaží dostať do auta, keď stojí na červenu. Šofér zo strachu prudko odštartuje a až po čase objaví časť ruky zo zápästím v preborenej kapote)

- ukradnutá stará mama (rodina sa vyberie na dovolenku do cudziny. Tam náhle zomrie stará mama, ktorá je na dovolenke s nimi. Aby sa vyhlí komplikovaným procedúram na hraniciach, mŕtvolu starej mamy zabalila do koberca (stanu) a vyložila na strechu auta. Pri jednej z odychových zastávok však zlodeji ukradnú auto i so starou mamou)

- mŕtvy frajer (dvojica mladých zaľúbencov sa vyberie večer autom na okraj mesta. Keď sa chcú po milostných hrách v aute vrátiť v noci nazad, mladík zistí, že v nádrži nemá dosť benzínu. Keďže v rozhlase v ten deň hlásili, že z neďalekej väznice ušiel nebezpečný zločinec, prikáže dievčine, aby za žiadnych okolností nevychádzala z auta a počkala, kým on donesie v bandaske benzín. Dievčina zamknutá v aute čaká, veľmi sa bojí a zvlášť keď počuje pravidelný škrobot na streche auta. Nadránom pride policajné auto, policajti ju vyzvú, aby opustila auto, no nemá sa obzrieť. Ona prikaz poruší, obzrie sa a vidí svojho frajera obeseného na strome tesne nad strechou auta)

- žiletky v jablkách (dieťa je zranené (aj smrteľne) kúskami žiletiek vo výslužke - pukance, sladkosti, zmes ovocia ktorú dostane pri obchádzke z domu do domu počas sviatku Halloween)

- anjel smrti a diabol na diskotéke (na miestnej diskotéke sa objavuje neznámy mladík, oblečený podľa poslednej módy a vynikajúci tanečník. Mladík po fantastickom sóle s miestnou tanečnicou tajomne zmizne, ona však omdlie/ochorie/zomrie)

- storočný kus mäsa v miestnom mäsiarstve (miestne mäsiarstvo vystavuje ako svoj "reklamný štít" storočný kus mäsa, ktorý si vraj zaplatil miestny občan, že si poň neskôr príde, ale nikdy viac sa preň nevrátil)

- mačka prejdená ženou v aute (žena nechtiac prejde autom mačku. Vloží ju do tašky, ktorú si položí na strechu auta, kým nastúpi. Odtiaľ tašku ukradne iná žena. Ide na kávu a nakukne do tašky. Pri pohľade na zmrzačenú mačku odpadne. Čašníčka zavolá záchranku a nevedia, čo je v taške, položí ju na ženu, ležiacu na nosidlách, aby tá čo najskôr tašku našla, keď sa v nemocnici preberie)

- potkan v pizze (rodina si kúpi domov pizzu v zariadení fast food a pri jedení jeden z jej členov (väčšinou dieťa) zistí, že v ceste je čosi čudné. Rodičia zistia, že je to kost' zo zvieratá - potkana)

- samovražda architekta (architekt významnej verejnej stavby - most, múzeum - spácha samovraždu, keď zistí, že budovu postavili napr. zadnou časťou dopredu alebo že stavba má vážne statické problémy)

- dieťa uštipnuté jedovatým pavúkom (malé dieťa uštipne jedovatý pavúk, ktorý je ukrytý v plyšovom medvedíkovi-hračke z Tchaj-wanu či v banáne dovezenom z krajín tzv. tretieho sveta).

Štruktúra

Moderné povesti sa šíria vo viacerých naratívnych formách, pričom je potrebné si uvedomiť dve základné modalítity ich komunikácie - ústnu a mediálnu. V druhom prípade je text viac-menej fixovaný a podlieha zákonitostiam písomnej kultúry (správa v novinách). Vyrozmenej modernej povesti v televízii alebo v rozhlase sa viac blíži ústnemu - "folklórnemu" typu komunikácie, kde napríklad melódia hlasu, mimika či gesto môžu nahradiť písaný prejav postojá k pravdivosti textu.

V naratívoch moderných povestí je možné identifikovať viaceré štrukturálne stabilné prvky, ktoré potom texty zaraďujú do naratívnych foriem:

- fabulát
- žart
- memorát,

čo však záleží tiež do veľkej miery od viery narátora v jadro príbehu. Ak podáva príbeh ako pravdivú udalosť a v závislosti od kontextu - situácie a poslucháčstva volí výrazové i obsahové prostriedky toho ktorého žánru (BOYES, G. 1984).

Genologické štúdium moderných povestí nadviazalo na lingvistické prístupy, ktorými bádatelia špecifikovali spomienkové rozprávania a rozprávania zo života (oral personal experience narrative) (LABOV, W., WALETZKY, J. 1967).

Labov považuje naratívy a v nich i moderné povesti za texty s motívmi, zoradenými ako série odpovedí na nasledujúce otázky:

- Abstract: o čom to bolo?
- Orientation: kto, kedy, čo, kde?
- Complicating Action: čo sa potom stalo?
- Evaluation: tak čo?
- Result: čo sa stalo nakoniec? (LABOV, W. 1972)

Moderné povesti však môžu kolovať a šíriť sa vo viacerých formách textov:

- úplné texty s jasným vyjadrením sa rozprávača o pravdivosti príbehu
- viacero medzistupňov - široké spektrum obsahu, štýlu predvedenia a žánrovej podoby
- parafrázy, citácie motívov, komentáre obsahov, prototexty.

Záver

Urbanizovaná kultúra súčasnej technologicky vysoko rozvinutej civilizácie aktualizuje mnohé témy, ktoré sa v ústnej tradícii vidieckych spoločenstiev odovzdávali po stáročia. Existenciálne obavy komunity z neznáameho, nového, nezvyklého (osoba, iné spoločenstvo, javy prírody, technické prostriedky) vyvolávajú pocity obáv a ohrozenia doterajšieho "poriadku" a "istôt" komunity. Skupinové pocity a predstavy nezriedka nadväzujú na staršie vrstvy stereotypových predstáv a aj prostriedky ich naratívneho stvárnenia sú v mnohom podobné. Objektívna existencia týchto textov, ktoré folkloristika nazýva mestské/súčasné/moderné povesti, ako aj ich intenzívnejší výskum sa viažu predovšetkým na tzv. západnú kultúru. K téme je rozsiahla literatúra a aj vzhľadom na jej prístupnosť si príspevok kládol za cieľ výberovo poukázať na stav skúmania špecifického žánru ústnej prózy. Výsledky bádania v zahraničnej folkloristike sú inšpiratívnym podnetom na sústredenejší záujem o moderné povesti na Slovensku. Všestranné štúdium takých textov môže prispieť ku charakteristike aktuálneho stavu mentálnych interpretácií dynamicky sa vyvíjajúcej skutočnosti. Textový materiál a jeho teoretické interpretácie z rôznych uhlov pohľadu, tak ako ich poskytuje doterajšie bádanie v západnej Európe i v USA, môže byť tiež dobrým východiskom komparatívneho štúdia látok a motívov moderných povestí. Kultúrny a historický kontext postkomunistických krajín dáva možnosť vyjadriť sa k všeobecne kultúrnym javom modernej urbanizovanej spoločnosti, na druhej strane vedie ku konštatovaniu o špecifickej situácii v uplynulých štyridsiatich rokoch, ktorý však limituje tiež súčasné procesy - ideologizácia, politizácia, cenzúra masmédií versus demokratizácia každodenného vedomia, pluralita masmédií, ale tiež vulgarizácia a masívny vplyv bulvárne zameraných médií.

LITERATÚRA

- ALLPORT, G. W. - POSTMAN, L.: *The Psychology of Rumor*. New York 1947.
BENNETT, G.: „The Phantom Hitchhiker: Neither Modern, Urban nor Legend?“ In: Smith, P. (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend I*. Sheffield 1984, s. 45-64.
BOYES, G.: „Belief and Disbelief: An Examination of Reactions to the Presentation of Rumour Legend.“ In: Smith, P. (ed.): c.d., s. 64-79.

- DÉGH, L.: „The Roommate's Death and Related Dormitory Stories in Formation.“ In: *Indiana Folklore*, vol. 2, 1969, No. 2, s. 55-74.
- DÉGH, L. - VÁZSONYI, A.: „Legend and Belief.“ In: Ben-Amos, D. (ed.): *Folklore Genres*. Austin/Texas 1976.
- Tá istá: „Are Sectarian Miracle Stories Contemporary American Folk Legends?“ In: Röhrich, L. - Wienker-Piepho, S. (eds.): *Storytelling in Contemporary Societies*. Tübingen 1990, s. 71-89.
- DORSON, R. M.: *American Folklore and the Historian*. Chicago 1971.
- ELLIS, B.: „Why are Verbatim Texts of Legends Necessary?“ In: Bennett, G. - Smith, P. - Widdowson (eds.): *Perspectives on Contemporary Legend II*, Sheffield 1987 s. 31-61.
- FIX, U.: *Moderne Sagen in der DDR. Ein Projektbericht*. Fabula, 1994, 35, Heft 1, s. 94-109.
- GLAZER, M.: „The Cultural Adaptation of a Rumour Legend: The Boyfriend's Death in South Texas.“ In: Bennett, G. - Widdowson, J. D. A. - Smith, P. (eds.): *Perspectives on Contemporary Legend II* Sheffield, 1987, s. 93-109.
- GOLDSTEIN, K.: „He Induced Natural Context: An Ethnographic Folklore Field Technique.“ In: Helm, J. (ed.): *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle/London 1967, s. 1-7.
- KLINTBERG, B. af: „Modern Migratory Legends in Oral Tradition and Daily Papers.“ In: *ARV*, 1981, Vol. 37, s. 153-160.
- KOIVA, M.: „Some Aspects of UFO-Lore.“ In: Tá istá (ed.): *Contemporary Folklore*. Tartu 1996, s. 254-267.
- LABOV, W. - WALETZKY, J.: „Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Narrative.“ In: Helm, J. (ed.): *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle 1967, s. 12-24.
- LABOV, W.: *Language of the Inner City - Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia 1972.
- MCCULLOCH, G.: „The Tale of the Turkey Neck: A Legend Case-Study.“ In: Smith, P. (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend*. Sheffield 1984, s. 147-167.
- MICHÁLEK, J.: „Ku charakteristike a výsledkom štúdia folkloristiky 19. storočia.“ In: Leščák, M. (ed.): *K dejinám slovesnej folkloristiky*. Bratislava 1996, s. 13-19.
- NICOLAISEN, W. F. H.: „Legends as Narrative Response.“ In: Smith, P. (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend*. Sheffield 1984, s. 167-179.
- SAMUELSON, S.: „European and American Adolescent Legends.“ In: *ARV*, 1987, Vol. 37, s. 133-140.
- SANDERSON, S.: „The Folklore of the Motor-Car.“ In: *Folklore*, 1969, 80, s. 241-252.
- SCHMIDT, S.: „Contemporary Legends of Europeans in Namibia.“ In: Bennett, G., Smith, P., Widdowson, J. D. A. (eds.): *Perspectives on Contemporary Legend II*, Sheffield 1987 s. 117-138.
- SCHNEIDER, I.: „Contemporary legends“ - medzi mýtom a realitou. In: *Slovenský národopis* 49, Bratislava 2001, s. 163-173.
- SIMONIDES, D.: „Moderne Sagenbildung im polnischen Großstadtmilieu.“ In: *Fabula*, 1987, 28, Heft 3/4, s. 269-278.
- Tá istá: „Contemporary Urban Legends in Poland.“ In: Röhrich, L., Wienker-Piepho, S. (eds.): *Storytelling in Contemporary Societies*. Tübingen 1990, s. 45-50.
- SMITH, P.: *The Book of Nasty Legends*. London 1983.

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA K PROBLEMATIKE

- ALLPORT, G. W., POSTMAN, L.: *The Psychology of Rumor*. New York, 1947.
- ARORA, S.: *Murderous Mothers: The Theme of Infanticide in a Contemporary Hispanic Legend*. In: Petzoldt, L. (ed.): *Folk Narrative and World View*. Frankfurt am Main, 1996, s. 55-67.
- BARNES, D. R.: „Some Functional Horror Stories on the Kansas University Campus.“ In: *Southern Folklore Quarterly*, 30, 1966, s. 309-312.

- BEARDSLEY, R. K. - HANKEY, R.: „A History of the Vanishing Hitchhiker.“ In: *California Folklore Quarterly*, 2, 1943, s. 11-25.
- BENNETT, G.: „What's Modern about the Modern Urban Legend?“ In: Kvideland, R., Selberg, T. (eds.): *Papers I. The 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research*. Bergen, 1984.
- BENNETT, G. - SMITH, P. - WIDDOWSON, J. D. A. (eds.): *Perspectives on Contemporary Legend II*, Sheffield, 1987.
- BENNETT, G. - SMITH, P. (eds.): *Monsters with Iron Teeth: Perspectives on Contemporary Legend III*. Sheffield, 1988.
- tá istá, SMITH, P. (eds.): *The Questing Beast: Perspectives on Contemporary Legend IV*. Sheffield, 1989.
- tá istá, SMITH, P.: *A Nest of Vipers: Perspectives on Contemporary Legend V*. Sheffield, 1990.
- tá istá, SMITH, P.: *Contemporary Legend. A Folklore Bibliography*. New York - London, 1993.
- BREDNICH, R. W.: *Die Maus im Jumbo-Jet. Neue Sagenhafte Geschichten von Heute*. München, 1981.
- Ten isty: *Die Spinne in der Yucca-Palme. Sagenhafte Geschichten von Heute*. München, 1990.
- BRUNVAND, J. H.: *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and their Meanings*. New York/London, 1981.
- Ten isty: *The Choking Doberman and Other "New" Urban Legends*. New York/London, 1984.
- CAMPION-VINCENT, V.: „Demonologies in Contemporary Legends and Panics. Satanism and Babyparts Stories.“ *Fabula*, 34, 1993, Heft 3/4, s. 238-251.
- CZUBALA, D.: *Współczesne legendy miejskie*. Kraków, 1993.
- Ten isty: „Legendy miejskie“ czy „legendy końca XX wieku“? In: Kadlubiec, K. (ed.): *Folklorystyka na przelomie wieków*. Cieszyn, 1999, s. 190-197.
- DALE, R.: *The Tumour in the Whale: A Collection of Modern Myths*. London, 1978.
- DÉGH, L.: „The Negro in the Concrete.“ *Indiana Folklore*, 1, 1968, s. 61-67.
- Tá istá, VÁZSONYI, A.: „Legend and Belief.“ *Genre*, IV/3, s. 281-304.
- DI-JIBI-NE, E. N.: „Modern Legends in Dublin: An Intermediate Type List and Examples.“ *Bealoidias*, 51, 1983, s. 55-70.
- DOMOWITZ, S.: „Foreign Matter in Food. A Legend Type.“ *Indiana Folklore*, 12, 1979, s. 86-95.
- ELLIS, B.: „De Legendis Urbis. Modern Legends in Ancient Rome.“ *Journal of American Folklore*, 96, 1983, s. 200-208.
- FINE, G. E.: „The Kentucky Fried Rat: Legends and Modern Society.“ *Journal of Folklore Institute*, XVII/2-3, 1980, s. 222-243.
- Ten isty: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville/Tennessee, 1992.
- FIX, U.: „Moderne Sagen in der DDR. Ein Projektbericht.“ *Fabula*, 35, 1994, Heft 1, s. 94-109.
- GUSTAVSSON, A.: „Folklore in Community Conflict.“ *ARV*, 49, 1979.
- HOBBS, S.: „Folk Tale as News.“ *Oral History*, 6:2, 1978, s. 70-76.
- JANSEN, W. H.: „The Surpriser Surprised.“ *Folklore Forum*, 6, 1973, s. 1-24.
- KAPFERER, J. N.: *Fáma - nejstarší médium světa*. Praha, 1992.
- KLINTBERG, B. af: „Nordiska Musset, K. U. Questionnaire 199: The Rumours of Our Time.“ *NIF Newsletter*, 4, 1974, s. 10-11.
- Ten isty: „Modern Dangers and the Creation of Legends.“ In: Krawczyk-Wasilewska, V. (ed.): *Ecology and Folklore*, Łódź, 1992, s. 55-61.
- PETZOLDT, L.: „Der absurde Mord. Zur Interdependenz von Literatur und Volksdichtung am Beispiel eine Zeitungssage.“ In: Ten isty (ed.): *Märchen, Mythos, Sage. Beiträge zur Literatur und Dichtung*. Marburg, 1989, s. 194-212.
- SHIBUTANI, T.: *Improvised News: A Sociological Study of Rumour*. Indianapolis/New York, 1966.

SIMONIDES, D.: „Moderne Sagenbildung im polnischen Grossstadtmilieu.“ *Fabula*, 28, 1987, Heft 3/4, s. 269-278.

SMITH, G.: „Aspects of Urban Legend as a Performance Genre.“ *Lore and Language*, II: 10, January 1979.

SMITH, P.: *The Book of Nasty Legends*. London, 1983.

Ten istý (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend I*. Sheffield, 1984.

Práca vznikla ako súčasť projektu VEGA 2/7187/21.

MODERN LEGENDS - ON THE RESEARCH FINDINGS IN FOREIGN FOLKLORISTICS

Summary

A study into the oral tradition in Slovakia has not been particularly focused on modern legends so far. This situation has several reasons. I see one of the main reasons in the fact of the surviving tendencies in the Slovakia's twentieth-century folkloristics tying up on the research tradition of the nineteenth century, when, by shaping collector's aspirations, there were unscientific aims in the forefront. Modern legend, which is a relative of rumour, memorates or oral everyday communication was not the object of the interest of the Slovak folkloristics also for its ephemeral lifespan and a complex way of recording. Modern legend is a product of urbanized culture and its lifetime is supported and often also engendered by the mass media. Today, we can say only conditionally that the narratives with the signs of modern legend or rumour, circulated in the socialist Czechoslovakia in the oral form or through unofficial prints or private correspondence. As for the themes, they concentrated on political personalities and events (for example stories about the 1968 intervention of the Warsaw Pact troops in Czechoslovakia, ways of emigration, about the ways of getting a flat, admission to universities or colleges, etc). The contribution is the first selective review of the research and results from the study of modern legends in foreign folkloristics, primarily of the papers published in English.

The work is divided into the following parts: history, definition - terminology, research methods, ways of dissemination, inter-genre relations, belief in truth, motives, and structure. This thematic division reflects the problem coverage by particular researchers and their interpretation of modern legends. An overview of the knowledge and theoretical approaches is based on the works of the frequently cited authors: G. Bennet, J.H. Brunvad, L. Dégh, J.N. Kapferer, W.F.H. Nicolaisen, D. Simonides, P. Smith, etc.

The study ends with the bibliography on the issue.

DOZNEVANIE CECHOVNÝCH TRADÍCIÍ V LIPTOVSKOM MIKULÁŠI

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ

Počínajúc 14. storočím existuje na Slovensku bohatý písomný a muzeálny materiál o remeslách, cechovných regulách a výrobkoch.¹ Práve tak sú známe doklady o prechode remesiel na živnosť alebo priemysel.² Málo sa však vie o dozvukoch spoločenského života cechov v 20. storočí V Liptovskom Mikuláši sa v rodinných archívoch zachoval zlomok takýchto dokladov v podobe zápisnic tzv. "Literárnej cechy", pôsobiacej v medzivojnových rokoch. Názov nepochádza len z literárneho pôsobenia tohto spoločenstva, ako sa to občas predpokladá, ale aj od litrov vypitého vína, skonzumovaného počas posedenia cechovníkov (majstrov, tovarišov, učňov a hostí). Platilo sa pintami vína nielen pri vysviacke tovariša za majstra, ale i tzv. "kolkami" (podľa druhu a priestupku, a to 1 alebo 1/2 litra vína).³

Doklady pochádzajú zo zápisnic, ktoré sa čítali na „valnej hromade“ cechovníkov na Škaredú stredu, kedy sa mohlo "vystať" bez rodinného kriku a zvady do 6. ráno. Každotýždenné sobotňajšie stretnutie však malo skončiť o jedenástej a zakazovalo sa pokračovať v niektorom z ďalších mikulášskych zábavných podnikov. Pisateľ túto pasáž zakončuje odporúčaním: "Keď začne pastier trúbiť, musí každý poctivý člen domov kúriť." Cecha združovala najrozmanitejšie spoločenské vrstvy mesta a okolia a na petropavlovskom majáse a „ryčani“ aj hostí z rôznych kútov republiky.⁴

Pre poznanie významu irónie v medziľudských vzťahoch časti mikulášskeho obyvateľstva a azda aj koreňov spoločenského výsmechu v hrách Ivana Stodolu treba vedieť, že tento tón bol zaužívaný už včasnšie. Vysvitá tak z korešpondencie Miloša Ruppeldta s peštianskym juristom Janom z r. 1904. V svojich listoch sa vysmievali Bercinkovi, Janekovi, Laučíkovi, Ondříškovi z Palúdzky, Kállayovi a ďalším, ktorých mená sa nepodarilo identifikovať. Hovoria o predsedovi Jurkovi a nových členoch.⁵ Teda možno predpokladať, že určitá forma cechových spoločenských dozvukov existovala aj pred prvou svetovou vojnou. V r. 1914-1918 väčšina mužských členov, účinkujúcich v miestnych spolkoch, odišla na front. Ženy sa preorientovali na charitatívnu činnosť v Červenom kríži a Dobrodeji. Po r. 1919 začala reorganizácia spolkov na novom základe a pribudli aj nové. Do tohto obdobia patrí aj založenie tzv. "Literárnej cechy".

Podľa spomínaných zápisnic vysvitá, že iniciátorom bol župný lekár Ivan Stodola. Obsah regulí však prezrádza, že pri ich zostavovaní postupoval podľa starých cechových štatútov, za pomoci skúseného staršieho majstra. Domnievame sa, že išlo o Petra Trnovského, ktorý ako najzaslúženejší dostal názov guardián.⁶ Podotýkame, že išlo o výlučne mužský spolok, do ktorého mali ženy okrem manželky pána Trnovského zakázaný prístup. Mikulášske "aktivistky" sa tomu bránili a v r. 1925 písomne žiadali prístup. To však dosiahli až v polovici 30. rokov, keď občas do cechy mohli prísť aj ony.⁷